

IDÉER SOM EGENDOM

Hur ska upphovsrätt, originalitet och plagiat förstås? Hugo Strandberg inleder numrets diskussion genom att skilja mellan frågans olika former.

Text: Hugo Strandberg

I sin *De architectura* (sjunde bokens förord) berättar **Vitruvius** om en tävling i poesi som ägde rum i Alexandria. Vilken poet som tilltalade publiken mest var tydligt, och de flesta i juryn tyckte likadant. Men **Aristofanes från Bysans**, som blivit medlem i juryn för sin stora beläsenhets skull, tyckte tvärtom att den som tilltalade publiken minst skulle vinna. Denne var nämligen den ende som hade skrivit sina dikter själv, alla andra hade deklamerat dikter som inte var deras egna. Och tävlingen bör premiера originalitet, inte plagiat.

Den här berättelsen kan man förstå på olika sätt. Man kan förstå de andra poeterna som fuskare. Då är det i sista hand tävlingsformen som är problemet. Om det inte fanns någon ära att slåss om, skulle poeterna inte behöva låtsas att de skri-

Det är tvärtom i relation till, bland annat, andra texter, som det någon skrivit framstår som enbart ett referat eller som något med ett eget innehåll; utanför alla sådana relationer framstår det varken som det ena eller det andra.

vit dikterna själva, utan de kunde helt enkelt läsa upp dikter som de tycker är bra och vill att andra ska höra. Men man kan också förstå berättelsen på ett annat sätt. Det Aristofanes kritiserar är inte ett eventuellt fusk, utan han tycker bara att det är mer givande att höra nya dikter än sådana han redan läst.

Frågor om det egna i skapandet, om idéer som egendom, har alltså många olika innebörder. Den juridiska, som träder in när poeterna i Vitruvius berättelse döms som tjuvar, är bara en. Om den var den enda, skulle alla frågor om originalitet falla bort så fort vi lämnade juridikens sfär. Men det skulle vara konstigt. För då skulle nya idéer inte alls ställas i relation till det jag redan känner till, vilket skulle betyda att jag inte längre reflekterade över vad jag kunde lära mig av dem.

Att som den franska litteraturteoretikern **Roland Barthes**, i artikeln "Författarens död", ifrågasätta möjligheten av att säga något eget är därför problematiskt (*Ceuvres complètes: Tome II*, ss. 493-94): "Vi vet nu att en text är ... ett mångdimensionellt rum i vilket olika skrifter, av vilka ingen är ursprunglig, gifter sig och tvistar. Texten är en väv av citat." Barthes är inte

ensam om detta, utan teoretiska ställningstaganden av den här arten återfinns på många håll, om än baserade på olika grunder. Den tyska medieteoretikern **Friedrich Kittler** menar exempelvis att det inte finns något sådant som att tala med egna ord eller att förstå en text, eftersom språket i grund och botten inte är något annat än en algoritm, och läsandet och skrivandet verksamheter som vi lärts in i med våld (*Maskinskrifter*, kap. 1-3). Men det här, menar jag, är struntprat. Det är tvärtom i relation till, bland annat, andra texter, som det någon skrivit framstår som enbart ett referat eller som något med ett eget innehåll; utanför alla sådana relationer framstår det varken som det ena eller det andra. Och även om inläring kan gå till på ett våldsamt sätt, så kan den också göra det möjligt för mig att skilja mellan vad som påtvingats mig och vad som är mitt eget, mellan våld och icke-våld.

Juridiskt sett är frågan om originalitetens möjlighet en fråga om "verkshöjd". När man ska bedöma om något är ett plagiat eller inte måste man ta ställning till vilken form av nyskapande som ens är möjlig på ett visst område. Hur långt får två saker likna varandra utan att man säger att det ena är en kopia av det andra? En sådan bedömning måste naturligtvis se olika ut beroende på vilken sak det rör sig om. Vad nyskapande innebär, och i vilken grad det alls är möjligt, är förstås väldigt olika beroende på om frågan gäller ett hus, en dikt, ett musikstycke eller en vetenskaplig text.

Det är emellertid inte bara, eller ens i första hand, i juridiska sammanhang vi gör en sådan åtskillnad. Även om det självklart ibland kan vara fruktbart att läsa en text på ett intertextuellt sätt, försöka se vilka andra texter den medvetet eller omedvetet anspelar på, hindrar det oss inte från att skilja mellan det som skribenten har hämtat och det hon inte har hämtat från andra. Om jag säger något elakt om någon är det jag som är elak, hur klichéartat det jag säger än är. Den distanserade hållning där jag försöker identifiera det sagdas bakgrund i en tradition, innebär att jag slutar lyssna på just den som talar till mig, ignorerar vad hon vill mig. I inget av de här fallen är frågan om det egna en fråga om ägande i en juridisk eller ekonomisk mening.

När poeten **Paul Celan** blev anklagad för plagiat drabbade det honom djupt. Men skälet till det var inte att han inte ville framstå som en bedragare och charlatan, utan hade att göra med hans diktningens ursprung i personliga erfarenheter: hans föräldrars död i ett nazistiskt läger. Betydelsen av att det är jag som har skrivit en viss dikt, att den inte är plagiat, kan alltså inte reduceras till den roll den distinktionen spelar i offent-

ligheten, utan har i sista hand att göra med vem jag är och vad jag varit med om.

Om idéer å ena sidan sällan är helt egna, utan sprungna ur en intellektuell tradition där liknande saker också uttryckts av andra, ska man alltså å andra sidan inte underskatta betydelsen av det egna och möjligheten till originalitet. Och frågan om det egna dyker bara upp i särskilda situationer, och då i många olika former.

Trots allt är det ändå frågan om upphovsrätt som idag blivit aktuell. Vad jag sagt hittills har syftat till att antyda den mängd av frågor som har med idéer som ens egna att göra. Upphovsrätt är bara en aspekt av många. Men inte heller upphovsrätt är ett enhetligt fenomen. När **Immanuel Kant** i den år 1785 publicerade artikeln "Om det orättmätiga i eftertryck av böcker" diskuterar frågan, är hans utgångspunkt att det verkar ligga något konstigt i att begränsa köparens rätt att göra vad den vill med den köpta boken. Om jag har köpt en bok, har jag då inte rätt att kopiera den, om jag så skulle önska? Kant svarar på frågan genom att skilja mellan boken som ting, till vilken mitt ägande är obegränsat, och boken som talhandling, en handling som bara bokens författare och den författaren har givit mandat kan utföra. Slutsatsen är därför att verk som inte är talhandlingar, som målningar, får kopieras hur som helst, medan jag inte får kopiera en bok eftersom jag då utför en talhandling i författarens namn utan att ha fått mandat därtill. Däremot har jag rätt att revidera en bok och ge ut den under mitt eget namn, eller översätta den till ett annat språk, "för översättningen är inte samma tal av författaren, även om tankarna skulle vara precis desamma." (Ak. 8:87)

Det här resonemanget tror jag de flesta idag finner väldigt märkligt. Men det intressanta är inte Kants slutsats, utan vilka frågor han ställer och inte ställer. Medan upphovsrätten idag nästan uteslutande diskuteras som en ekonomisk fråga, får den sidan inte mycket utrymme hos Kant. Vad som bekymrar honom är den ideella rätten: vad får den som köpt en tavla eller en bok göra med den, och till vad behövs upphovsmannens samtycke? Ekonomiska rättigheter är med andra ord inte något konstant, utan ett sätt att hantera problem som uppkommer i bestämda historiska situationer. Därmed är det inte konstigt att upphovsrätten, framför allt i ekonomiskt avseende, kommit att bli en fråga som blivit aktuell på senare tid, eftersom digitaliseringen innebär en förändrad situation.

En person som försörjer sig genom att framställa fysiska produkter behöver ingen ekonomisk upphovsrätt. Om jag har köpt ett bröd äter jag upp det, jag kopierar det inte. Om jag kopierar brödet betyder det att jag inte ser det enbart som en fysisk produkt, utan som något som innehåller en idé. Det jag är intresserad av är det recept enligt vilket brödet har bakats. Det som den ekonomiska upphovsrätten är tänkt att skydda är skapandet av idéer, att den som försörjer sig genom att framställa idéer ska få betalt.

Upphovsrätten upprätthålls genom att framställandet och spridningen av den fysiska produkten på olika sätt kontrolleras, i de fall det bedöms finnas ett behov av det. Digitaliseringen innebär så tillvida en förändring, i och med att en idé nu kan spridas utan att vara bunden till någon bestämd fysisk produkt. Musik och texter, exempelvis, behöver inte vara bundna till en skiva eller till en pappersbok. Om den ekonomiska upphovsrätten har kontrollerat framställningen av den fysiska produkten, så att jag inte får framställa och sälja skivor utan att ersätta upphovsmannen, blir det numer allt svårare

Även om det självklart ibland kan vara fruktbart att läsa en text på ett intertextuellt sätt, försöka se vilka andra texter den medvetet eller omedvetet anspelar på, hindrar det oss inte från att skilja mellan det som skribenten har hämtat och det hon inte har hämtat från andra.

att trygga upphovsmannens ekonomiska situation den vägen. Här ska man dock inte överdriva förändringen, för om det blir svårare att upprätthålla den ekonomiska upphovsrätten på vissa områden, kommer bara andra att blir mer betonade, till exempel vad gäller hårdvara.

Uttryckt på annat sätt kunde man säga att den tekniska utvecklingen på vissa områden står i allt starkare spänning med de juridiska villkor under vilka skapandet av idéer försigår. Den tekniska utvecklingen har medfört att idéerna, som tidigare kunde sägas vara privat egendom, har blivit allmän egendom. Men om vi vill att idéer alljämt ska skapas, hur ska de ekonomiska villkoren utformas?

Ett sätt att kasta ljus över den frågan är genom att jämföra med problematiken kring medicinska patent. Här står fattiga människors behov av medicin mot läkemedelsföretagens vilja att göra vinst på den medicinska forskning de bedrivit. En lösning på det problemet har varit att se till att vetenskaplig forskning inte är ekonomiskt beroende av någon försäljning av forskningsresultaten. Den enskilda forskaren avlönas av universitetet och är därför inte beroende av den ekonomiska framgång som resultatet eventuellt skulle kunna ge; universitetet finansieras på annat sätt än genom kommersiell verksamhet. Forskningsresultaten blir därmed allmän egendom, vilket gör att också den fattige i princip kan dra nytta av dem. Det här skulle alltså vara ett möjligt sätt att komma runt upphovsrättens problem.

Det paradoxala är emellertid att det knappast finns någon plats där ägande av idéer, om än inte i direkt ekonomisk mening, är lika betonad som universitetet. Samtidigt som vi ser en utveckling där idéer i allt högre grad blir allmän egendom, sker i universitetsvärlden en motsatt utveckling, där forskningsfinansieringen alltmer blir projektbetonad, vilket gör det viktigt att en idé har skapats i just denna forskargrupp och inte någon annanstans. Och så länge det finns något sådant som akademisk karriär kommer forskaren inte fritt dela med sig av sina resultat, eftersom det blir viktigt att visa att det är just jag och ingen annan som uppnått dessa resultat. Det här sättet att organisera forskning på står emellertid i spänning till vad skapande innebär: en strävan att visa fram något nytt och göra det synligt, där faktumet att andra tar del av det skapade och låter sig inspireras bara visar på idéns, men inte min, egen styrka. Om den ekonomiska innebörden av universitetets idé kan tjäna som inspiration, löser den alltså inte upphovsrättens paradoxer.

På så sätt befinner vi oss fortfarande i samma situation som de antika poeterna: i konflikten mellan det egna som det som ger ära, och det egna som det nya och fruktbara.

Hugo Strandberg är docent och universitetslärare i filosofi vid Åbo Akademi